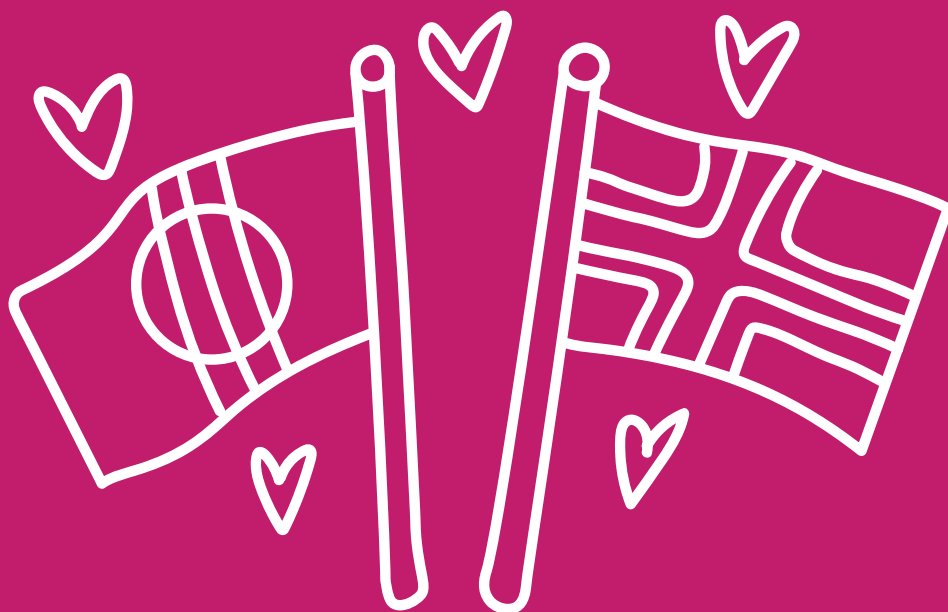

Dihthe
onne **STOERE**
DEMOKRATI
JEGÆRJETJE

EKTESNE SAEMIELAAVSEMEM VÖÖSTE

Åvtebaakoe

«Saemielaavseme sealoom byöpmede», saemiedigkiepresidente Silje Karine Muotka ikth jeahteme. Saemielaavseme lea dåeriesmoere mijjen seabradahkesne jñh demokratijasne. Saemielaavseme mijjen reaktide jñh jielemekvaliteetem aajhta, jñh aaj mijjen hñllide aajhta seabradahkesne dåeriedidh.

Saemielaavseme lea lahtestimmieh saemiej bñjre mah leah «stigmatiserende», «nedverdigende», «trakasserende» jallh «truende». Saemielaavseme maahta saemiej vööste årrodh, jallh sjñere almetjen jallh dåehkien vööste.¹ Saemielaavseme lea sããjrehke jñh provoseereden gaajhkide dåehkide.

Mijjieh saemielaavsemem hñöptebe seammalaakan goh aassjoem, laavsemem jñh sñrredimmiem seabradahkesne hñöptebe. Wergelandsenteret daam tjaalegen laavenjassh dorjeme. Laavenjassh Europarãdet:en manuaalijste bãetieh, demokrati- jñh almetjereaktalieriehtimmiej bñjre. Laavenjassh aaj mijjen dããjrehtimmijste jñh lñierehtimmiefaaleldahkijste bãetieh.

Daaroedehteme 1850 jñh 1960 gaskoeh lij. Guktie nñörjen ãejvieladtjh leah saemide, kveene-ladtjide/nñörjesoemeladtjide jñh skãajjesoemeladtjide daaroedehtemisnie gñetedamme, stoere alvere jñh konsekvensh ãtneme, dovne aktegsalmetjidie jñh seabradahkesne. Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovne (2023) jããhkesje daan politihken negatiive dñedth aaj daenbien gãããvnesieh.

Dah minngemes jaepieh doekoe gellie reektehtsh saemielaavsemem Nñörjesne vuesiehtamme. Amnesty vuesehthe fñerhte njealjede lahtestimmieh saemien aamhtesi bñjre Facebook:sne leah negatiive. Laavseme stuerebe sjãdta löövles digkiedimmesne, goh Fovsen-aamhtesisnie.² Hansen jñh Skaar (2021) vuesehthe 75% noere saemijste leah sñrredimmiem dããjreme unnemes akten aejkien, jñh 41% sñrredimmiem dããjroeh fierhten jaepien.³ Norges institusjon for menneskerettigheter buerkeste 33% almetjh Noerhte-Nñörjesne leah saemielaavsemem vuajname.⁴

Daate gærjetje lea prosjektteste «Ektesne saemielaavsemen vööste» dorjesovveme. Prosjekte lij ektiebarkoe daej dåehkiejgumie: Wergelandsenteret, Stiftelsen Narviksenteret, noeri fylhkemoenehts Finnmarkhesne, Romsesne, Nordlaantesne, Trööndelagesne jñh Innlandesne. Maana-, noere- jñh fuelhkiedirektoraate (Bufdir) prosjeektem dããrjeme. Mijjieh hãhkesjibie daate gærjetje lea aevhkie dutnjien gie noerigumie barka, dovne skuvlesne jñh skuvlen ãlkolen. Daate gærjetje dutnjien gie sñjth saemielaavsemem jñh tjñertevidtjiem hñöptedh.

Dãeredh amma – ektesne saemielaavsemen vööste!

¹ www.samehets.no

² «Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/ norskfinner og skogfinner» (Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023)

³ «Negative holdninger og stereotyper om samer på Facebook» (Amnesty International Norge, 2023)

⁴ «Unge samers psykiske helse» (Hansen og Skaar, 2021)

⁵ «Holdninger til samer og nasjonale minoriteter i Norge» (NIM, 2022)

GUKTIE DAAM GÆRJETJEM NUHTJEDH?

Daate gærjetje lea gærjine ektine man nomme «Den lille store Demokrati-håndboka». Dïhte gærja demokratijen, almetjereaktaj jïh meatanârrojevoo-ten bijre. Daate kapihtele lea âvtelhaarvoen, laavsemen jïh diêdtelgimmiej bijre tjala, sjïere saemiej vööste. Datne maahtah gærjetjem jeatjah kapihteligujmie ektine prohkedh, jallh jïjtse learoeverhtine provhkedh. Datne gærjam «Den lille store Demokrati-håndboka» daesnie gaavnh: Wergeland-senteret.no.

LOHKH GÆRJETJEM GUKTIE SJÏHHT

Ih dan jïjnïh daejrieh demokratijen jïh almetjereaktaj bijre? Dellie raeriestibie dijjieh aelkede laavenjasside vaestiedidh voestes boelhkeste gærjeste «Den lille store Demokrati-håndboka». Dellie dijjieh buerebe guarkede guktie saemielaavseme demokratijem jïh almetjereaktide aajhta. Maahtah laavenjasside vaestiedidh gæssie jïh guktie sijhth.

DAATE DOV GÆRJETJE!

Vaestedh laavenjasside datne bööremes lyjhkh. Gærjetjen ulmie lea buerie dïrregh dov dâahkan jïh barkose gaavnedh. Datne aaj maahtah laavenjasside sjïehtedidh. Gellie dïrregh daennie gærjetjisnie leah ovmessie jiehtegh jïh laavenjassh. Hijven gåerede jis sijhth ovmessie jiehtegidie jïh laavenjasside sjïehtedidh. Darjoeh mij lea bööremes dov dâahkan jïh barkose. Mijjieh aaj tjaalesesijjieh dorjeme, mejtie gellie sæjrojde bieje. Nuhtjïh daejtie guktie sijhth. Daate dov gærjetje!

STÅAROE JÏH AALTERH

Gærjetje bööremes sjeahta noeride mah leah 14-18 jaepien bâeries, mohte aaj sjeahta nuerebe jallh bâarasâbpoe noeride aaj. Dâehkien ståaroe lea ovmessie fierhtene laavenjassesne, mohte aaj gåerede ståaroem sjïehtedidh. Lohkh laavenjasseme âvtelen dijjieh aelkede, jïh sjïehtede laavenjasseme juktie dov dâahkan sjeahta.

TÏJJE

Fierhte laavenjasse ovmessie tïjïh daarpesje. Jis dov dâehkie onne dellie tïjje sneehpebe vaasa. Stoere dâehkie vielie tïjje daarpesje. Dannasinie raeriestibie idie skodth laavenjassigujmie barkedh.

RAERIEH GUKTIE LAAVENJASSIGUJMIE BARKEDH

Maahta geerve årroth såemies aamhtesi bijre leerehtidh. Såemies aamhtesh learohki domtesidie jìh bāasarimmide sjugnedieh. Daesnie naanh raerieh guktie buerie jìh jearsoes soptsestimide darjodh, gusnie hijven gāerede ovmesie mielide digkiedidh.

Raerieh leah daehtie gaaltijstie dorjesovveme: «Å undervise i kontroversielle tema».⁵

Maam datne mielh?

Stoerre boelhke ööhpehtimmesne lea dovne privaate jìh profesjonelle vāajnoeh vuesiehtidh. Naanh vāajnoeh maahtah jìjtjemdh ussjedidh, mohte såemies aejkien dle aaj hijven jis dov jìjtje dāājrehtimmiej bijre soptsesth. Dannasinie hijven ussjedidh maam datne mielh. Ussjedh mij lea dov mielh aamhtesen bijre. Tjoerh maam akt geehtedh? Såemies geerve mielh jallh aamhtesh gāāvnesieh? Guktie maahtah dej bijre barkedh?

Asth laavenjasside vaestiedidh. Daelie jallh mænngan.

Aamhtesh laavenjassine maehtieh bāasarimmide barkoedāehkesne sjugnedidh. Dellie daerpies vielie tājmoeh soptsesth. Dannasinie buerie astedh aamhtesi bijre soptsesth jìh ij skodth. Jis ih minngemes soptsestimiem hìnnh jallh tjoerh aarebi orrijidh, dellie hijven astedh soptsestimiem jāerhkedh mænngan. Jis tjoerh prijoriteradidh mearan soptsesteminie, dellie ih daarpesjh dan guhkies introduksjovnem jiehtedh āvtelen aelkede laavenjassigujmie. Prijoriteredh dej minngemes refleksjovnelaavenjassi bijre barkedh. Dellie gaajhesh dovnesh maehtieh dāeriedidh. Ih daarpesjh dan guhkies introduksjovnem jiehtedh āvtelen aelkede laavenjassigujmie.

Ij naanh «reaktoe» vaestiedassh

Aamhtesh daennie gærjetjisnie edtjeh digkiedimmiem sjugniedidh. Ij naanh mielh leah reaktoe jallh fiejlie. Vihkeles datne goltelh, jìh baajh learohkidie sinsitnien mielh goltelidh. Geeht ij guhte learohkijstie sensurereme domtoe jallh hujnies sjædta – dovne datneste jallh jeatjah learohkijstie. Maahta viehkiehtidh såemies njoelkedassh darjodh āvtelen aelkede laavenjassigujmie barkedh. Dellie aelhkebe jiehtedh jis naakene ij njoelkedasside goltelh.

⁵ Europarådet: «Å undervise i kontroversielle tema».

Gïese soptsesth?

Daejnie laavenjassine joekoen vihkeles ussjedidh guktie dâehkie lea tseegkeme. Leah noerh jearsoes sinsætnan? Domtoeh maehtieh jiehtedh maam joem sijhtieh? Haarjanamme sinsætnan digkiedidh? Lea jearsoes, demokraatijes jïh gaahpode byjrese? Sjïehtedh laavenjasside jïh digkiedimmide juktie sjiehtieh guktie dâehkie lea jïh man bâeries dah learohkh leah. Darjoeh «sin-sitnine âahpanidh»-laavenjassem jis sijhth.

Gaavnh sjiehteles vuesiehtimmieh

Laavenjassh jïh digkiedimmielaavenjassh leah generelle jïh gellie almetjidie sjiehtieh. Datne aaj maahtah jeatjah vuesiehtimmieh jallh aamhtesh nuhtjedh mejtie buerebe dov dâahkan sjiehtieh. Vihkelommes daate gærjetje vihkeles jïh sjiehteles dov dâahkan. Barkh dâehkine juktie vuesiehtimmieh jïh aamhtesh gaavnedh.

Pleenumisnie soptsestidh

Sâemies noerh tuhtjeh onnetje geerve dâehkesne soptsestidh. Naan aejkien aelhkebe jis noerh âadtjoeh unnebe dâehkesne soptsestidh bielelen datne dâeredh. Dan mænngan maehtede stuerebe dâehkesne digkiedidh. Dellie sâemies noerh tuhtjeh aelhkebe soptsestidh. Naan aejkien daarpesje tjarke soptsestidh juktie guarkedh guktie ussjede.⁶

Jis gie akt naakenem daarpesje?

Sâemies aamhtesh digkiedimmesne maehtieh tjarke domtesh learohkidie sjugniedidh. Sjïere aamhtesh goh laavsemesoptsestimmie, kontroversielle aamhtesh jïh saemielaavseme. Mijjeh raeriestibie learohkidie jiehtedh ahte maehtieh tjöödtjestidh jis tuhtjeh geerve sâemies aamhtesi bïjre soptsestidh. Geehth jis mielh learohkidie bâetieh mejtie datnem tjomperdieh. Geehth jis vuajnah learohke hujnesne jallh maam joem. Jiehtieh learohkidie gâabph maehtieh vuelkedh jis daarpesjïeh man akt bïjre soptsestidh.

⁶ Det Europeiske Wergelandsenteret, «Til deg som vil endre verden», 12.

DAAJROEH – OVMESSIE BAAKOEH

- Aalkoealmetje:** Ij naan internasjonaaale tjjelke definisjovne gååvnese mij aalkoealmetje lea. Mohte sãemies tjjelkestimmieh gååvneseieh. Aalkoealmetje lea åålmege maam sjiere geagrafeeles dajvesne orreme åvtelen daaletje staateraasth gååvnesein. Dichte tjjelkestimmie «aalkoealmetje» lea ektine dej almetjigujmie mejtie dajvide dasseme, unnebe reaktajde åådtjeme, koloniseeremen gaavhtan.⁷
- Saemieh:** Saemieh leah aalkoealmetje Nöörjesne ILO- konvensjovnen nr. 169 mietie. Saemiej leah tradisjovnelle årroehsijjeh Nöörjesne, Sveerjesne, Soemesne jñh Russlaantesne. Daan årroehsijjen nomme Saepmie.
- Nasjonaale unnebelåhkoeh Nöörjesne:** Nasjonaale unnebelåhkoeh leah dæhkieh mejtie guhkiem laantesne orreme. Nöörjesne vijhte dæhkieh gååvneseieh mah leah nasjonaale unnebelåhkoeh: Kveeneladtjh/nöörjesoemeladtjh, skåajjesoemeladtjh, romh, romanielmetjh jñh judah.
- Daaroedehtemepolitihke:** Gosse daaroedehtemepolitihken bijre Nöörjesne soptsestibie, dellie politihkem vusiehtibie maam Nöörjen staate saemiej jñh kveeneladtji vöösti daajhtoeji 1850-1960-låhkojne. Politihkesne staate aalkoealmetji jñh nasjonaale unnebelåhkoeh gieli jñh kultuvri vööste barkin jñh assimilerin – daaroedehtemen mietie – juktie jienebelåhkoen kultuvre idtji edtjh unnebe sjïdtedh.
- Saetniesvoete- jñh liktemekomisjovne:** Stoorredigkie kommisjovnem nimmehti maam edtji goerehtalledh daaroedehtemepolitihkem jñh meadtide saemiej, kveeneladtji/daaroesoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji vööste. Kommisjovne reektehtsem deelli jaepien 2023. Reektehtsisnie goerehtalli dah konsekvensh daaroedehtemepolitihkeste saemiej vööste lin stuerebe jñh nåakebe ennh voestegh ussjedin. Kommisjovne aaj tjeeli daaroedehtemen konsekvensh ennje gååvneseieh.

⁷ FN-sambandet, «Urfolk og nasjonale minoriteter», www.fn.no

DAAJROEH – LOHKH VIELIE!

Saetniesvoete- jïh liktemekommissjovnen

reektehtse

stortinget.no

Samehets.no

Bïhkedæjja Saemiedigkeste evtiedamme
laavenjostosne Politijine

Reerenassen dahkoesoejkesje laavsemen jïh sierredimmien vööste saemijste 2025-2028

regjeringen.no

Negative holdninger og stereotypier om samer på Facebook

Reektehtse Amnesty International Norge

VIHKELES MUJHTEDH ÖÖHPEHTIMMESNE UNNEBELÅHKOEJ BÏJRE

Unnebelåhkoeperspektijve

Demokraatijes seabradahke unnebelåhkojde vaarjele. Dannasinie unnebelåhkoeperspektijve lea vihkeles boelhke demokratijeööhpehtimmesne.

Ovnhohkens aamhtesh jïh stereotypijh

Ussjedh gïese daate ööhpehtimmie sjeahta. Dellie darjoeh juktie ööhpehtimmie ij stereotypijide jærhkieh, mejtie pryövheerredidh.

Gelliesäärhts dæhkïeh

Mujhtieh unnebelåhkoeh leah gelliesäärhts dæhkïeh. Ööhpehtimmie byöroe vuesiehtidh gelliesäärhts dæhkïeh gååvnesieh.

Faamoe

Jalts unnebelåhkoedæhkie daamtaj lea vaenebe enn jienebelåhkoedæhkie, baakoeh unnebelåhkoe jïh jienebelåhkoe eah daarpesjh årrodh mej gellie leah. Daamtaj dellie faamoen bïjre. Ööhpehtimmesne byöroeh faamoej jïh meadtoej bïjre ussjedidh jïh soptsestidh.

Kontroversielle aamhtesh

Noerh mejtie åadtjoeh kontroversielle aamhtesi bïjre soptsestidh, mæhtieh dej jaahkoem nænnoestidh gåariedieh demokratijesne dæriedidh. Aellieh uvtieh kontroversielle aamhtesi bïjre soptsestidh – daah aamhtesh leah vyörtegs lierehtimmie!

Demokratijeööhpehtimmie

Ööhpehtimmie unnebelåhkoej bïjre demokratijeööhpehtimmesne maahta noeri kritihkeles åssjaldahkide nænnoestidh. Aaj maahta viehkiehtidh empatijem, goerkelimmiem jeatja almetjide jïh gaahpode byjresem nænnoestidh. Learohkh aaj væjkalåbpoe sjidtïeh dam kompleekse veartenem gïetedidh. Juktie veartanisnie ij naanh tjïelke vaestiedassh gååvnesieh.

DEMOKRAATIJES LÆSTOE GUKTIE SAEMIELAAVSEMEN HÖÖPTEDH

Ektine Wergelandsenteret:ine jïh Stiftelsen Narviksenteret:ine, noerefylhkenraerieh Innlandet:sne, Trööndelagesne, Noerhtelaantesne, Romsesne jïh Finnmarkhesne leah læstoem dorjeme guktie saemielaavsemem hööptedh. Daennie læstosne ovmessie råajvarimmieh mejtie noereraerieh mielih tjielth jïh voenges reerenasse byöroeh darjodh. Ulmie lea åvtelhaarvojde jïh negatijve vuajnoejde saemiej vööste hööptedh. Læstoe nehtesæjrosne Wergelandsenteret.no jïh samehets.no gååvnese, noerhte-, julev- jïh åarjelsaemiengielesne, jïh aaj eenglaantengielesne jïh daaroengielesne.

Demokraatijes læstoe guktie saemielaavsemem hööptedh

Daenbien saemielaavseme abpe Nöörjesne gäävnese. Konsekvensh destie leah stoerre, jäh eah ajve saemien siebriedahkide d'ijph, mohte aaj jienebelåhkoem dæjpa. Ektine Noerefylhkenraeriejgumie Innlandet:sne, Tröndelagesne, Noerhtelaantesne, Romsesne jäh Finnmark:sne, Det Europeiske Wergelandssenteret jäh Stiftelsen Narviksenteret leah demokraatijes læstoem gaajhkide tjiektide jäh fylhkentjietide dorjeme.

Daesnie maahtah vuejnesh mejtie dov tjiektie eadtjohkelaakan barkeminie saemielaavsemem hööptedh. (Gusnie raajesh tjåadtjohes tjaaletisnie, eah leah reelevante).

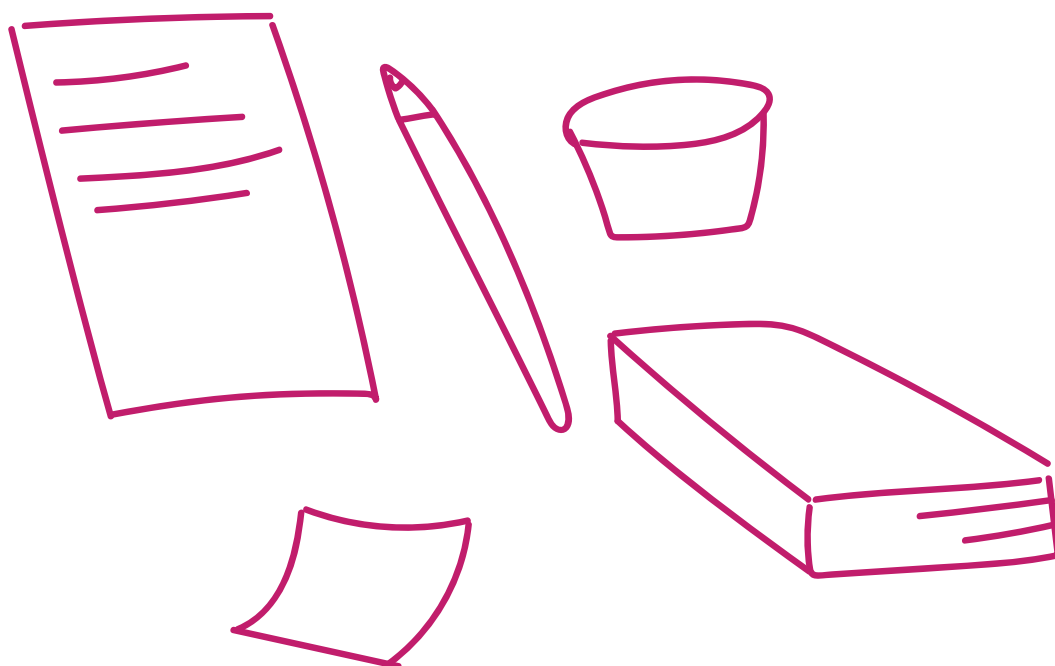
Reerenasse

- ☐ Dov tjiektie saemienööhpehtimmiem learohkide faala?
- ☐ Nehtesæjroe www.samehets.no tjiektien hiejesæjrosne gäävnese, jäh vääjnoe?
- ☐ Dov tjiektie lea goerehtamme man jijnje saemielaavseme gäävnese, jäh kampanjem saemielaavsemen vöoste dorjeme?
- ☐ Dov tjiektie lea rääjvarimmiejgumie barkeme saemielaavsemem vöoste gusnie daerpies?
- ☐ Dov tjiektie instansem saemien politih-kese åtna mij raereste?
- ☐ Tjiektie systeemide jäh vuekide åtna guktie saemien siebriedahke maahta jijtse aamhtside d'ijpedh?
- ☐ Aalkoealmetji reaktah vääjnesisnie gaajhkide årrojide?
- ☐ Tjiektie lea darjomesoejkesjem saemielaavsemen vöoste dorjeme?
- ☐ Saemien toelhe gäävnese?
- ☐ Byjjes d'ienesj leah saemien voestes/mubpiengieline sjehtesjamme?

Byjjenimmie

- ☐ Bievnesh gäävnese gaajhkine skuvline, gusnie tjåadtjohes maam edtja darjohd gosse saemielaavsemem dääjreme, v.g. www.samehets.no?
 - ☐ Skuvlh learoesejkesjen krievenasside däärjohes perspektjivi bijre faagesoejkesji mietie.
 - ☐ Maanagieth mieresoejkesjen krievenasside däärjohes saemien perspektjivi bijre dej pedagogeles barkosne?
 - ☐ Saemien perspektjivh leah meatan ööhpehtimesne skuvline jäh pedagogeles barkosne abpe jaepiem?
 - ☐ Saemien lideratuvre gäävnese gaajhkine skuvlegærjagætine jäh maanagiertine?
 - ☐ Skuvlh eadtjohkelaakan barkeminie laavsemem, narrahtihks dæmiedimmiem jäh aassjoelahtestimmiem hööptedh?
 - ☐ Bievnesetsieglh, buelemebievnesh jäh nommh tjiehtjelinie byjjes gætine leah saemiengiesne?
- ### Saemien kultuvre jäh representasjovne
- ☐ Kultuvre gäävnese gaajhkide årrojide tjiektiesne?
 - ☐ Tjiektie digitaale sijjide eadtjohkelaakan nuhtjie saemien gieles- jäh kultuvrenuepide lutjedh jäh gähtsajetiedh?
 - ☐ Tjiektie sjehtesje tjåanghkoesijjeh, öörnemh jäh workshop darjohd saemien noeride jäh jeatjah almetjidie?

LAAVENJASSH

LAAVENJASSE 1: ROEHTSE JÏH ÅEKSIEH

Daennie laavenjassesne learohkh ovmesse vuesiehtimmieh åadtjoeh. Vuesiehtimmieh laavsemem saemiej vööste vuesiehtieh. Learohkh edtjeh ektesne barkedh jÏh soptsestimmien gaevhtiem gaavnedh jÏh guktie soptsestimmie dæjpa. Learohkh edtjeh ektesne ussjedidh jÏh soptsestidh. Dah edtjeh gaavnedh guktie aassjoesoptsestimmieh leah gaskeviermesne, jÏh guktie dæmiedimmieh jÏh vuajnoeh leah gaskeviermien ålkoelisnie. Learohkh aaj edtjeh dæriesmoeren gaevhtieh gaavnedh, jÏh vielie maahtoeh åadtjodh mannasinie tjÏrtedibleme jÏh dïedtelgimmie saemiej vööste gååvnesieh.

Daate laavenjasse saemielaavsemen bijre goh dæriesmoere. Jis sijhth aamhtesem aassjoesoptsestimmie lutnjedh jallh jienebh unnebelåhkojde ektiedidh, maahtah jeatjah soptsestimmide utnedh. Aaj maahtah laavenjasse vuartasjidh mij lea gåalmeden boelhkesne gærjesne «Den lille, store demokratihåndboka»

Lohkh raeride guktie laavenjassigujmie barkedh, sæjrojne 5–6 åvtelen aalkah.

Tijje: 45–60 minudth

Almetjh: Unnemes 4 almetjh

Datne daarpesjh:

- Storre paehpere – akte fiere guhte dæahkan
- Tusjh jallh peannah fiere guhte almetjasse

GUKTIE DARJODH:

1. Gïhtjh learohkidie maam ussjedieh gosse baakoem «aassjohts lahtestimmieh» guvlieh. Edtjeh onne dæhkine digkiedidh.
2. Gïhtjh learohkidie maam ussjedieh gosse baakoem «saemielaavsemem» guvlieh. Maahta hijven soptsestidh gusnie saemie-laavseme heannede jÏh mannasinie saemiej sjÏere laavsemem jÏh aassjohts lahtestimmide demtieh. Learohkh jeatja dæhkide dæjrieh mejtie sjÏere laavsemem jÏh aassjohts lahtestimmide demtieh?
3. Jiehtieh learohkidie ahte daenbien jÏijnjemes aassjoesoptsestimmijste gaskeviermesne, sosijaale meedijesne, lahtesimmiesijjesne riektebievnesinie gååvnesieh. Juktie edtjebe aassjoesoptsestimmiem gaskeviermesne guarkedh, tjoerebe dam dæriesmoerine vuejnedh mejtie jienebh dæriesmoeride dijpieh. Gellie dagkerh dæriesmoerh leah «saetnies veartanisnie». Maahta buerebe årroddh dæj gaevhtiehgujmie barkedh, enn pryövedh ajve dejtje aassjohts lahtestimmide hööptedh. Gïhtjh learohkidie mejtie ovmesse gaevhtieh dæjrieh.

4. Vuesehth learohkide «aassjoesoptsestimie-moerem». Jiehtieh learohkide ahte ektesne edtjeh aassjoen jñh aassjoesoptsestimien gaevhtide gaavnedh, jñh gaavnedh guktie aassjoe jñh aassjoesoptsestimie dijpieh. Leah vuesiehtimmieh fierhtene moerine mejtie saemielaavsemem jallh aassjohts lahtestimmide saemiej vööste vuesiehtieh (moeren-galte). Tjaelieh dejtie gaevhtide moeren roehtsine. Tjaelieh åeksine guktie aassjoe jñh aassjoesoptsestimie dijpieh. Learohkh edtjeh dovne bæjjese jñh väälese moeren mietie barkedh.
5. Juekieh juktie 3-4 learohkh fierhtene dæhkesne. Learohkh edtjeh moerem paehpierisnie guvviedidh. Vedtieh aassjohts lahtestimmiem fiere guhte dæahkan, mesnie learohkh edtjeh baakoem «moeren-galte» tjaeledh. Datne aaj mahtah dov jñjtse vuesiehtimmide gaavnedh, jallh provhkh dejtie mah leah læstosne vueelen.
6. Learohkh edtjeh ussjedidh ahte teekste gaskevæрман бætieh, gaskeviermieplaerien bievenesijjesne jallh lahtestimmesne, jallh feedesne sosijaale meedijesne. Dan mænngan learohkh edtjeh tjaeledh man gellie gaevhtieh mejtie daejrieh, jñh aaj guktie teekste dæjpa. Jis gie akt ij daejrieh, gihtjh mejtie naakenh daejstie faktorijshtie dijpieh:
 - Meedijh
 - Politihkerh
 - Iëdtjevigkie
 - Aassjohts lahtestimmieh seabradahkesne
 - Dæhkie-diedte
 - Ekonomijes faktorh
 - Skuvle/ööhpehtimmie
7. Dæhkieh 20 minudth åadtjoeh moerigujmie illedh. Dellie dæhkieh edtjeh buerkiestidh maam gaavnin. Gæhtsoeh moeride tjiehtjelisnie jis sijhtede, jñh aelkieh laavenjassigujmie galhkuvisnie barkedh.

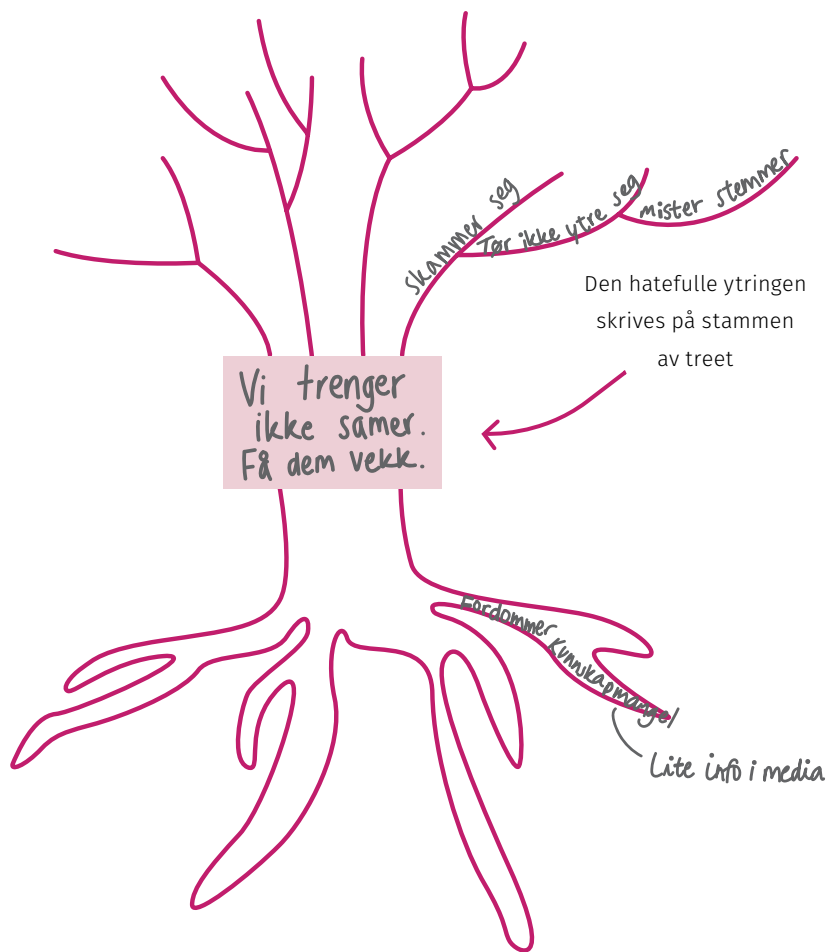
LAAVENJASSH GALHKUVISNIE

- Naanh sjïere joekehtsh moeri gaskem vuejnede? Dijjieh naanh gyjhtelassh jeatjah dæhkide?
- Man aelhkïe lij saemielaavsemen «roeh-tside» gaavnedh? Man bijre soptsestidh? Ovvantoeh dæhkesne gååvnesin?
- Lin sâemies roehtsh jallh åeksieh mijjen «saetniesvoeten» veartanisnie? Maam daate mijjese jiehtieh aassjoesoptsestimien jñh laavsemen bijre gaskeviermesne?
- Mah leah aassjoesoptsestimien jñh saemielaavsemen sjïere konsekvensh, dovne aktegsalmetjidie jñh mijjen seabradahkese?

Ovmessie vuesiehtimmieh mejtie saemielaavsemem gaskeviermesne vuesiehtieh (daaroengïelesne). Maehtede daejtie laavenjassesne provhkedh.

- Det er bedre og fjerne samene, de koster samfunnet milliarder, men bidrar ikke med en dritt.»
- «Hallo dem hører heime på viddah.. Ikke her med den latterlige klovne drakten dem fær å vasa i (...).»
- «Det er vel bare å ta en DNA-test for å bevise at hun tilhører joika-folket!»
- «Norge trenger kraft. Vi trenger ikke samer. Få dem vekk.»

Gosse learohkh **bæjjese** moerien mietie barkeminie, edtjeh saemielaavsemen skaarah jïh konsekvensh gaavnedh. Sâemies skaarah maehtieh jeatjah skaa-ride dïjpedh, jïh learohkh bæjjese âeksiej mietie barkeminie. Skaarah maehtieh dovne aktegsalmetjidie jïh seabradahkem dijpieh. Vuesiehtimmie: Aassjohts lahtesimmiën skaara lea ahte almetje skaamesje saemine ârrodh. Daate maahta dïjpedh juktie jienebh almetjh veeljeh dej saemien identiteetem tjiekedh. Daate dæjpa juktie ij gie doesth mielem jiehtedh aamhtesinie saemiej bijre. Daate dorje juktie vihkeles saemien tjoejide seabradahkesne dassebe.

Gosse learohkh **våålese** moeren mietie barkeminie, gyjhtelasse lea «Mannasinie daate heannede?». Daesnie learohkh edtjeh tjæledh man gellie gaevhtide mejtie daejrieh. Sâemies gaevhtieh kaanne leah jeatjah konsekvensigujmie ektine, mejtie jeatjah gaevhtijste bâetieh. Naemhtie våålese roehtsi mietie bâetebe. Vuesiehtimmie: Dïhte aassjohts lahtestimmie moere-galtesne lea saemielaavsemen bijre. Kaanne feerh vaenie biëvnesh skuvlesne, meedijense jïh byögkeslesvoetesne dijpieh juktie feerh vaenie maahtoeh gâåvnesieh. Jïh kaanne feerh vaenie maahtoeh âvtelhaarvojde dijpieh, mejtie saemielaavsmemem dijpieh.

LAAVENJASSE 2: LOKALSAMFUNNSJEKKEN

Daennie laavenjassesne learohkh paehperem «Demokraatijes læstoe guktie saemielaavsemem hööptedh» åadtjoeh. Learohkh edtjeh ektesne ussjedidh jñh soptsestidh guktie saemielaavsemen dåeriesmoeride demtieh gusnie dah årroeminie. Maam daelie dorje jñh maam byöroe darjodh juktie saemielaavsemem hööptedh? Learohkh edtjeh råajvarimmide digkiedidh mah leah demokraatijes læstosne. Aaj edtjeh vierhtiedidh magkerh råajvarimmieh ussjedieh stööremes effekth utnieh.

Lohkh raeride guktie laavenjassigujmie barkedh, sæjrojne 5–6 åvtelen aalkah.

Tijje: 45 min. Maahta sjiehtedidh.

Almetjh: Unnemes 4 almetjh

Datne daarpesjh:

- Fierhte dæhkie akte eksemplaare daestie åådtje «Demokraatijes læstoe guktie saemielaavsemem hööptedh». Giehtjh s. 10
- Paehperh jñh peannah/plæjjohkh

GUKTIE DARJODH:

1. Juekieh juktie 2-3 learohkh fierhtene dæhkesne. Giehtjh learohkidie maam ussjedieh gosse baakoem «saemielaavseme» guvlieh. Daesnie aaj hijven soptsestidh gusnie saemielaavseme gååvnese jñh sjiere mannasinie saemieh laavsemem jñh aassjohts lahtestimmide demtieh. Kaanne daejrede jeatjah dæhkieh mejtie sjiere laavsemem jñh aassjohts lahtestimmide demtieh? Giehtjh learohkidie jis daejrieh mejtie saemielaavseme jñh aassjohts lahtestimmieh leah storre dåeriesmoerh dej voenges seabradahkesne? Gusnie jñh guktie laavseme vååjnoe?
2. Maam dorje mijjen voenges seabradahkesne juktie saemielaavsemem hööptedh?
3. Gaajhkh dæhkieh edtjeh demokraatijes læstoem sjeavohth vuartasjidh. Fiere guhte learohke dæhkesne edtja veeljedh dam råajvarimmiem maam ussjede lea vihkelommes saemielaavsemem hööptedh.
4. Fiere guhte learohke dæhkesne edtja jieh-tedh magkeres råajvarimmie tuhtjie lea vihkeles, jñh mannasinie dam råajvarimmiem veeljeme.
5. Dan mænngan dæhkie edtja daejtie laavenjasside ektesne digkiedidh:
 - Mij heannede jis ij gie daam råajvarimmiem tjirrehte?
 - Guktie maehtebe daejredh ahte gie akt råajvarimmiem tjirrehte?
 - Guktie manne maahtam viehkiehtidh daam råajvarimmiem tjirrehtidh?
6. Byöroeh tjiehlth jallh voenges seabradahkh mejnie akt barkedh saemielaavsemem hööptedh, mohte mij ij leah læstosne ennje?

ÅENIEDIMMIE JÏH EKTESNE USSJEDIDH:

- Sâemies aejkien laavseme jÏh aassjohts lahtestimmieh heannadiehe gosse ibie vuejnieh. Guktie maehtebe daejredh man stoerre dâeriesmoere laavseme lea jis mijjïeh ibie dam domth, jallh ibie jÏjtse vuejnieh?
- Guktie vienhede daate læstoe maahta sjïehteles årrodh gosse edtjebe laavsemem hööptedh? Dovne laavseme unnebelâhkoej vööste jallh aassjoesoptsestimmieh mijjen seabradahkesne.
- Gubpede almetji âvtelhaarvoeh bâetïeh? Gïe dejtïe dorje?
- Maam maehtebe darjodh juktie gaajhkesh dovneshe ektiedimmiem seabradahkesne demtïeh?

LAAVENJASSE 3: URBEOFOLKNING OG BÆREKRAFTIG UTVIKLING

Daennie laavenjassesne learohkh edtjeh vuekiem gaavnedh guktie maehtebe seabradahkem evtiedidh nænnoes vuekien mietie, mearan ålkoealmetji reaktide krööhkestibie. Learohkh edtjeh lieredh guktie ovmesseie råalline årrodh, mearan fiktjive vigkesne digkedeminie. Aamhtese lea biegefaamoen bijre jñh learohkh edtjeh ovmesseie perspektjiviste digkiedidh.

Lohkh raeride guktie laavenjassigujmie barkedh, sæjrojne 5–6 åvtelen aalkah.

Tijje: 90-120 minuhth

Man gellie almetjh: Unnemes 15 almetjh. råallide vaenieididh jis idie nuekies almetjh.

Datne daarpesjh:

- Paehperh jñh peannah/plæjjohkh

INTRODUKSJOVNE:

Guktie maehtebe seabradahkem nænnoes vuekuen mietie evtiedidh, mearan ålkoealmetji reaktide krööhkestibie? Jñh mij heannede gosse daaletje teknologije jñh klæjmaulmieh båeries saemien jjelemevukide bonhkehtellieh?

Vigkien aamhtese daennie laavenjassesne saemien reaktaj jñh nænnoes evtiedimmie. Learohkh edtjeh goerehtidh guktie ålkoealmetji iedtjh nasjonaale klæjmaulmieh maehtieh vigkesne årrodh. Learohkh aaj edtjeh nænnoes evtiedimmien golme dimensjovni bijre ussjedidh jñh soptsestidh: Byjrese, ekonomije jñh seabradahke. Dæhkiebarkosne jñh råallaspielesne learohkh edtjeh vigkien ovmesseie perspektjiviste diējvelidh – goh saemien båtsoeburrieh, bigkijh, politihkerh jñh klæjma-aktiviste. Learohkh edtjeh dej argumenth åålmegetjåanghkosne jiehtedh. Dan mænngan edtjede refleksjovnegyjhtelassigujmie barkedh. Dah refleksjovnegyjhtelassh learohkidie viehkietieh guarkedh man komplekse nænnoes evtiedimmie lea. Aaj edtjeh digkiedidh guktie maehtebe vigkiem mietedh.

Daate laavenjasse ij lea akte sjjere vigkien bijre, mohte lea eevre seamma goh vigkieh mejtie heannadamme dovne Nöörjesne jñh Saepmesne dej minngemes jaepiej. Dej plierh leah byjreskevaarjelimie, ekonomijes evtiedimmie jñh almetjereaktah. Ektesne learohkh edtjeh ovmesseie perpsektjivide goerehtidh, aamhtesen ovmesseie bieline diējvelidh, jñh minngemes pryövedh vigkiem mietedh mejtie gåerede gaajhkide bielide.

DAAJROEH:

- Ålkoealmetj h j h saemieh: Saemieh leah ålkoealmetje mejtie båeries årroehsijne Nöörjesne, Sveerjesne, Soemesne j h Russlaantesne årroeminie. Daan dajven nomme Saepmie. Båatsoe vihkeles orreme j h lea vihkeles daenbien saemiej kultuvresne j h ekonomijesne. Sae-miej leah reaktah mah leah j ååhkesjamme, dovne nöörjen laakesne j h internasjonaaale latjkojne, goh ILO-konvensjovne nr. 169.
- Nænnoes evtiedimmie: Nænnoes evtiedimmie lea evtiedimmie maam daaletje daarpojde gïetede, j h ij bætijen boelvi hïllide skilkh. FN meala nænnoes evtiedimmie golme dimensjovnine gååvnese – Byjrese, ekonomije j h seabradahke.
- Gellie dæhkieh goh almetjereakta-aktivisth j h saemieh, leah biæg-kefaamoe-tseegkemen vööste båtsoedajvine gïrreme. Dah mielih lissietseegkeme vihkeles gåatomedajvh bovtside skilkie, maam sae-miej almetjereaktide tsååpke. Mubpien bealesne åadtjobe govledh ahte daah prosjekth leah vihkeles klæjma-råajvarimmieh juktie klæj-magaasse-åtmoem unniedidh j h nuekies faamoem åadtjodh.

GUKTIE DARJODH:**Åvtelen aelkede:**

Learohkh edtjeh dæhkine barkedh j h vigkien ovmesse bielide vuesiehtidh. Ulmie lea dej perspektijvide guarkeh j h argumenth åålmegetjåanghkose darjodh.

1. Råallajgumie åahpenidh

Lohkh diijen råallaj biyre j h goerehth gïeh dijjieh edtjede representeradidh.

2. Argumenth darjodh

Tjaelieh unnemes golme nænnoes argumenth mejtie diijen posisjovnem nænnoestieh. Ussjedh aaj magkerh vööste-argumenth mæhtede åadtjodh, j h guktie mæhtede dæjtie vaestiedidh. Geerve argumenth darjodh? Ohtsh gaskeviermesne. Mohte mujhtieh – Ussjedh gaaltije-læjhtemem!

3. Åålmegetjåanghkose ryöjredidh

Dijjieh edtjede lahtestimmiem åålmegetjåanghkosne jiehtedh diijen dæ-hkien åvteste (2-3 minudth). Lahtestimmesne edtjede diijen argumentide jiehtedh j h guktie diijen bielih leah. Akte saadthalmetje fïerhtene dæhke-sne edtja lahtestimmiem jiehtedh. Mæhtede aaj juekedh jis sijhtede.

Råallah

Juekieh learohkide unnebe dæhkine (unnemes gööktegh fierhten dæhkie) mejtie edtjeh ovnessie aktöörde åålmegetjåanghkosne representeradidh. Sjiæhtedh råallide jis feerh vaenie jallh gellie almetjh dæriedieh. Learohkh byöroeh dejtie vijhte dæhkide voestegh representeradidh. Veeljh learohkem, jallh datnem, goh åålmegetjåanghkoen æejvie. Tjåanghkoen æejvie byöroe aalkovem jiehtedh åvtelen tjåanghkoen aalka. Åejvie aaj edtja baakoem vedtedh giæse-akt lea læstosne jîh digkiedimmiem stuvredh. Jiehtieh åeniedassem gosse tjåanghkoen galhkeme.

1. **Saemien båatsoefuelhkie:** Buerkesth guktie biegekfaamoeh dijen båeries jilemem dijpieh, jîh guktie biegekfaamoeh skilkieh. Vueseth vuesiehtimide seamma aamhtesijstie jallh nuhtjh artikkelidie Fovsen-vigkien bijre. Mujhtieh dov fuelhkien vuajnoe ij gaajhkide saemide dov seabradahkesne representeredh.
2. **Biegekfaamoen tseegkije:** Lea åvtelhlupiem staateste åådtjeme juktie biegekfaamoe-paarhkem tseegkedh. Jalts reaktoe-apparahte ij lea ennje nænnoestamme mejtie lissietseegkeme ålkoelmetji reaktam tsååpke dej kultuvrem jieldh jallh ij. Dov sielte jîjnjh beetnegh tseegkemen gaavhtan åådtje. Datne tjieleslaakan digkedh ahte barkede kruana målsoem bueriedidh – ahte Nöörje ij tjoerh åljam jeatjah sijijste åadtjodh, jîh buerebe faamoem åadtjodh.
3. **Politikhkere klæjma- jîh byjresedepartementeste:** Byöroe gåabpatjahki iedtjide jååhkesje, mohte jeakta guktie prosjekte viehkehte Nöörjen klæj-magaasse-åtmoem unniedidh jîh klæjmaulmide buektehte.
4. **Noere klæjma-aktiviste:** Ålkoelmetji reaktide vaarjele jîh byjrese-vaarjelimmien bijre soptseste. Nuhtjh vuesiehtimmide Fovsen-aktivisti protestijstie. Tjielkeslaakan jeakta ibie maetieh gæmhpoem klæjmajorkestimmiej vööste jîh eatneme-gellievoetem tjåanhkan digkiedidh – tjoerebe vuekieh gaavnedh mejtie klæjmajorkestimmide tjöødtjestieh jîh eatnemem gorrehte.
5. **Voenges politikhkere:** Soptsesth dovne ekonomijeles evtiedimmien jîh saemiej vuajnoej bijre. Datne garmeres tjieltem representeradidh maam saemien tradisjovnh åtna, mohte aaj guarkoe lissietseegkeme buerebe tjielte-ekonomijen sjugnede, jîh aaj buerebe byjjes dienesjh tjielten årroejidie.
6. **Voenges siebrie:** Idie åvteste jallh vööste biegekfaamoe-aamhtesisnie, mohte tjomberdidie guktie seabradahken ektiedimmie sjædta daan vigkien mænngan. Digkiedimmie joe polariseeren jîh saemielaavseme stue-rebe dæriesmoerine sjidtme dijen seabradahkesne.

ÅÅLMEGETJÅANGHKOE (30 MINUHTH):

1. Tjåanghkoen åejvie aalka aalkovem jiehtedh (medtie 2-3 minuhth): Dåastohte, vigkien åeniedimmiem jeahta jïh jeahta gïehh åålmegetjåanghkosne tjahkesjïeh. Åejvie aaj baakoem vaadta gïese akt edtja håalodh.
2. Fïerhten dånkïen lahtestimmie (2-3 minuhth fïerhten dånkhïe): Buerkesth dijjen vuajnojde jïh argumentide.
3. Ræhpas digkïedimmie (10 minuhth): Dånkhïeh edtjïeh gyjhtelasside sinsætnan gïhtjedh jïh argumentide evtïedïdh.

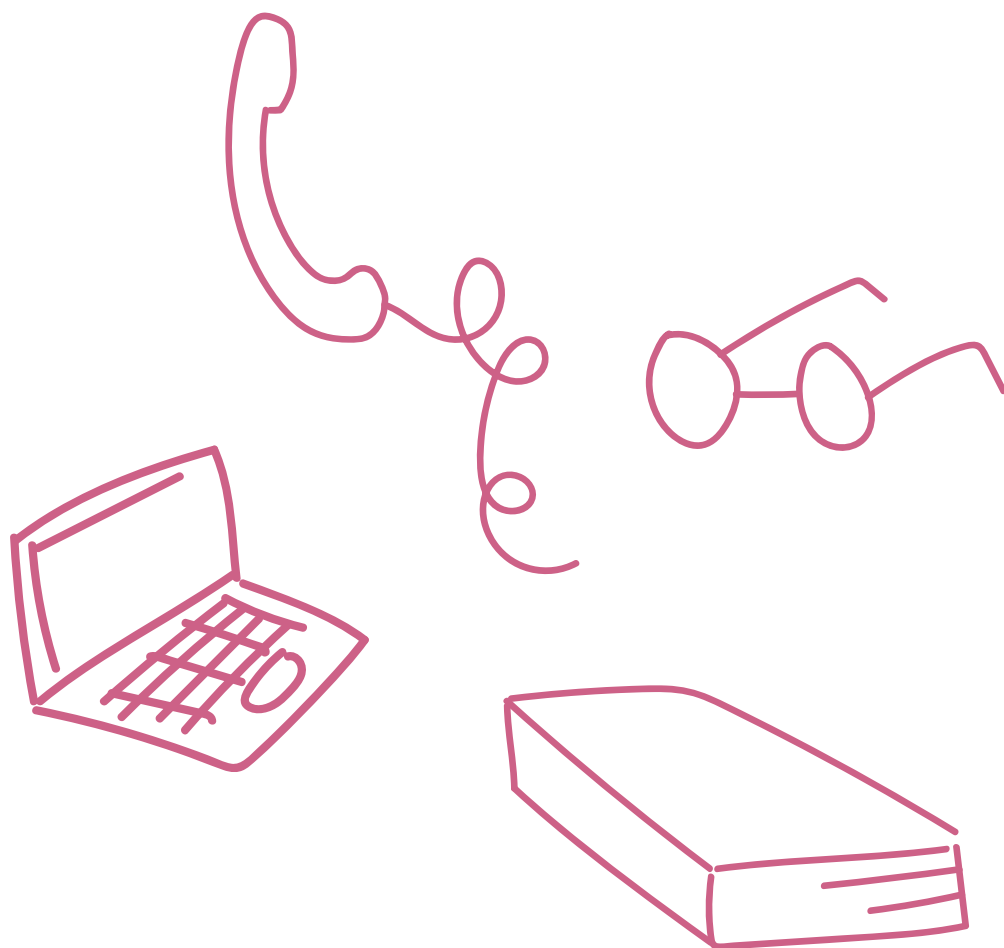
ORREJH LAAVENJASSEM REFLEKSJOVNINE (20 MINUHTH)

Learohkh råallide laehpïeh. Maehtede stovlide tjïhkedh gïevlesne jis sïjhtede. Ussjedh jïh digkedh ektesne maam dijïïeh lïereme, jïh magkerh vuekïne maeh-tebe vigkïem mïetedh sætnïesvoetesne.

Ovmessïe refleksovnegyjhtelassh:

- Guktïe dijïïeh damtïdh?
- Lij geerve jallh isvelïhks?
- Datne dov mïelem jeatjahtetïh mearan digkïedïdh?
- Guktïe datne damteme jis datne lih aktene dånkhïne mah leah vigkesne?
- Mannasinïe vïhkeles ålkoelametjïh nænnoestimmie-prosessïne ektïedïdh eatnemevïerhtïej bïjre?
- Mannasinïe vïhkeles voenges årrojïh nænnoestimmie-prosessïne ektïedïdh eatnemevïerhtïej bïjre?
- Dijïïeh mæhtïejïdh vigkïem mïetedh mejtïe gåerede gaajhkïde bïelïde? Mannasinïe jallh mannasinïe ïjje?
- Guktïe mæhtebe gervedh ahte polarïseereme digkïedimmie laavsemem jïh aassjohts lahtestïmmïde sjugnede?
- Maam mæhtebe daestïe aamhtesistïe lïredh gosse edtjebe seamma vigkïem gïetedïdh bætïje bïejjïde?

VIERHTIEH

Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner

Saetniesvoete- jäh liktemekommissjovnen reektehtse Saemiedægkan

Reerenassen dahkoesoejkesje laavsemen jäh sierredimmien vööste saemijste 2025-2028. Negative holdninger og stereotypier om samer på Facebook

Reektehtse Amnesty International Norge

Holdninger til samer og nasjonale minoriteter i Norge

Reektehtse, *Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM)*

Samehets.no

Saemiedigkeste evtiedamme laavenjostosne Politijine

Suodji.no

Saemiaeraerien bihkedæjja mij saemielaavsemem, saemien healsoem jäh unne-belåhkoe-stressem gåhtsajahta.

Wergelandsenteret.no

Gellie laavenjassh jäh darjomh gosse edtja demokraatijen jäh almetjereaktaj bijre barkedh.

Dembra.no

Vierhtieh jäh laavenjassh mejtie ulmide utnieh demokraatijes maahtoem bigkedh, jäh bæjngolsvoetem jäh ov-demokraatijes vuajnojde hööptedh.

GAALTIJH

Analyse & Tall. (2023) *Negative holdninger og stereotypier om samer på Facebook*. Amnesty International Norge. <https://amnesty.no/netthets-mot-samer>

Det Europeiske Wergelandsenteret. *Til deg som vil endre verden – et utvalg øvelser fra demokrativerkstedet på Utøya*. Upublisert oppgavehefte. The European Wergeland Centre.

Dokument 19 (2022-2023). *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med forskningspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner*. Sætniesvoete- jñh liktemekommissjovne. <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/dokumentserien/2022-2023/dok19-202223.pdf>

Europarådet. *Å undervise i kontroversielle tema*. Upublisert ressurshefte. Utdanningsdirektoratet 2017.

FN-sambandet. *Urfolk og nasjonale minoriteter*. FN-sambandet Norge. Veedtjeme 30.01.25, <https://fn.no/tema/menneskerettigheter/urfolk-og-nasjonale-minoriteter>

Hansen, K.L. & Skaar, S.W. (2021). *Unge samers psykiske helse. En kvalitativ og kvantitativ studie av unge samers psykososiale helse*. UiT. Norges arktiske universitet. https://uit.no/Content/721559/cache=20210403160302/Miha_Unge_samer_rapport_digital.pdf

Norges institusjon for menneskerettigheter. (2022). *Holdninger til samer og nasjonale minoriteter i Norge*. <https://www.nhri.no/2022/rapport-holdninger-til-samer-og-nasjonale-minoriteter-i-norge/>

Saemiedigkie. Veedtjeme 19.01.25, www.samehets.no

THE EUROPEAN
WERGELAND
CENTRE

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE